

אובייקטים לא-צייתניים

רותי גינזבורג

במחאה שהתקיימה בטורקיה באפריל 2025 על מעצרו של אקרם אימאמאולו, יריבו הפוליטי של ארדואן, הופיע פיקאצ'ו. בצילום הוא נראה נמלט משוטרים יחד עם מפגינים נוספים. שלא כמו בדימויי הפגנות שבהם נראות התאספויות אזרחיות רבות-עוצמה, הפוקמון בסרטון מתועד כשהוא חומק ממעצר בתנועות זריזות של רגליו הקטנות. המחזה המצחיק הפך מהר מאוד ויראלי. ברשימת תות החברתיות כתב אחד התומכים: "ארדואן: יש לי צבא, המפגינים: לנו יש פיקאצ'ו".¹ ההקבלה בין החיילים ובין יצור האנימה הדגישה את הגיחוך שבסיטואציה. התגובה לא זלזלה בהתלהבות הצופים ולא לעגה לנוכחות הדמות החמודה; להפך. הפוקמון המוכר בכל העולם הפך את המחאה בטורקיה לנושא רחב יותר מהמקום שבו היא פרצה,² וזיהויו של פיקאצ'ו כחביב, אחד מ"הטובים", דבר שרוצים לקרב ולחבק, זיכה אוטומטית את הצד של המפגינים במעמד מוסרי חיובי.

חוקרת התרבות סיאן נגאי (Ngai), הכותבת על הקשר בין רגשות לאובייקטים, מפנה את תשומת הלב לתחושות חיוביות המתעוררות כלפי בובות רכות, סרטוני חתלתולים שובבים ודמויות אנימה ילדותיות. את ההתעוררות הרגשית הזאת היא מכנה "אסתטיקה של חמידות" (cute).³ היענותם של אנשים לדברים חמודים שלובה ביחס קנייני: הם מכירים במתיקותם תוך כדי הקנטתם, הכפפתם והחפצתם, שהרי בסופו של דבר אלה אובייקטים מרגשים. הפיקאצ'ו, אף שהיה מפגין בתחפושת, עורר התלהבות בגלל חמידותו; הוא נתפס כדבר מלבב, רך וחביב ולא כסובייקט זועם שמפגין נגד השלטון; אובייקט מפגין שלקח חלק במחאה באמצעות האפקטים שהופעתו עוררה, ולא סובייקט שפעל מתוך רצון וכוונות אזרחיות ביחס למשטר.

מה מקשר בין אובייקטים להפגנה? מה אפשר ללמוד על האירוע הפוליטי דווקא מתוך התבוננות במה שנראה לכאורה לא הכרחי למחאה, כנספח לה? אילו יחסים פיזיים ורגשיים מתקיימים בהפגנה בין מפגינים ובין האובייקטים? האם, בשונה מתפיסת הההפגנה כביטוי לרצון הפוליטי של הסובייקטים שמשתתפים בה, נוכחותם של אובייקטים כמו פיקאצ'ו חושפת אירוע הסובב סביב אפקטים ואולי אף תלוי בהם? האם יש באובייקטים דבר מה מחאתי שפורע את הסדר החברתי והפוליטי, ויכול אף להיתפס כלא-צייתני?

העניין במושג "אובייקטים לא-צייתניים" שבו אדון כאן התעורר לראשונה מחשיפה לתערוכה בעלת אותה כותרת שאצרו קתרין פלוד וגווין גרינדון ב-2014 במוזיאון ויקטוריה ואלברט בלונדון.⁴ האוצרים הציגו אוסף של אובייקטים שמפגינים הפעילו ויצרו במחאות ברחבי העולם, והראו כיצד הם אומצו במהלך ההיסטוריה הארוכה של המחאה. חלקם סימנו וייצגו את המסרים של המחאה, אחרים היו כלים להתנגדות, והיו כאלה ששימשו כדי להתגונן מפני הכוח שהפעילו מנגנוני השיטור. בקטלוג נכתב שהמוזיאונים מלאים בחפצים של שליטים, ואילו האובייקטים

הלא-צייתניים הם חפצים של אלה שנאבקו ומחו נגד השלטון. האוצרים ביקשו להראות חפצים שנוצרים פעמים רבות בצורה של "עשה זאת בעצמך" (DIY), ללא תלות בבעלי אמצעים. אובייקטים אחרים בתערוכה היו בני-חלוף באופיים, בשונה מהיציבות והנצחיות של אובייקטים שמנציחים את המנצחים. בהקשר שניתן למוצגים בתערוכה, האי-ציות הוא החריגה מהכלכלה המוכרת של עולם האובייקטים המבקשים לשרוד בצורה זו או אחרת.⁵ אולם כפי שנראה, האי-ציות של האובייקטים בהפגנה אינו קשור בהכרח רק להישרדותם, כפי שצינו האוצרים.

הוגים שונים שדנים בפעולה פוליטית כמו הפגנה מציגים אותה כפעולה של סובייקט(ים) בעלת היבטים אמנציפטוריים. התפיסה היא שמחאה, ולא משנה אם המפגינים מעזים להפר במהלכה את הסדר החברתי הקיים, היא מעשה הרואי.⁶ מכתביהם של חנה ארנדט, ג'ודית באטלר וז'אק רנסייר, למשל, אפשר להסיק שבעצם ההשתתפות בפעולה ביקורתית במרחב המשותף יש הבטחה לשחרור.⁷

בשונה מתפיסה זו, ועל בסיס כתיבה אקדמית העוסקת באובייקטים ומראה שפעולות אנושיות נסמכות על העולם החומרי ותלויות בו, אני מציגה כאן פרספקטיבה שונה על הפגנות. במילים אחרות, אני משרטטת מהלך המבקר את התמונה שמציירים על פי רוב פילוסופים פוליטיים, שבה אזרחים במאבק זוכים למעין ריבונות, גם אם היא תחומה לזמן ולמרחב שבהם מתרחשת ההפגנה. עם הפניית המבט אל האובייקטים של המחאה, המאמר פורש את היחסים הפיזיים והרגשיים המורכבים שנוצרים בינם ובין הסובייקטים המפגינים. הצגת האובייקטים הרבים שלוקחים חלק בהפגנות וההפעלה המגוונת שלהם, לצד ניתוח ההתנהלות איתם, לא רק מאשרים שהם אינם שוליים למחאה, אלא גם חושפים קשרים של הישענות והדדיות. הקשרים בין המפגינים לאובייקטים המופגנים הם קשרים של אחיזה והיאחזות, של תלות והיתלות. המאמר ממלא חסר בשיח האקדמי על מחאה, שהאובייקטים בדרך כלל נעדרים ממנו, ומגדיר את הממד הפוליטי שלהם תוך חשיפת יחסי תלות בינם ובין הסובייקטים: המפגינים והמפגינים אינם רק מפעילים את האובייקטים, אלא גם מופעלים על ידיהם.

בעשור האחרון הפכו ההפגנות לחלק בלתי נפרד מן המרחב הציבורי המקומי ומהשגרה האזרחית. שגרה זו מבססת ומכוננת אותן כתרבות פוליטית סדירה ולא כמופע חריג. בניגוד לתפיסה הרואה במחאה אירוע יוצא דופן המפר את הסדר הקיים, כפי שמציע למשל רנסייר, ההפגנות מצטיירות כפעולה פוליטית מתמשכת. על כן, בדיון להלן אני מתמקדת ביחסי הגומלין בין הסובייקטים לאובייקטים בהפגנה ומציגה סדרים חברתיים-פוליטיים המתהווים ונוצרים דרך הפרקטיקה המחאתית עצמה.

מה פוליטי באובייקטים?

התפיסה המערבית הנורמטיבית מציירת את היחסים בין הסובייקט לאובייקט כקוטביים: הסובייקט נתפס כפעיל, בעל רצונות וחשקים, ואילו האובייקט הוא תמונה מראה שלו – פסיבי, מתמסר, ומספק את תשוקותיו של הראשון.⁸ על פי תפיסה זו האובייקט הוא נעדר יוזמה, ועל כן אין לו תפקיד פוליטי.

הסתייגות מתפיסה זו של האובייקט ביחס לסובייקט – תפיסה שיש לה השלכה על האופן שבו אנו תופסים את האובייקטים כחלק מן החיים הפוליטיים – מופיעה אצל הוגים המזוהים עם "מפנה האובייקט". חלקם, כמו נציגי המטריאליזם החדש, טוענים טענה רדיקלית המציבה את האובייקטים כאוטונומיים, אף שיש להם אפקט, כמו היכולת לעורר רגשות.⁹ הוגים אחרים, כמו ברונו לאטור, בוני הוניג ונוטרייה מארס, מתארים מערך פיזי ורגשי שבו סובייקטים ואובייקטים יחדיו שותפים בחיים הפוליטיים, ולכן הניתוח המטריאליסטי נחוץ להבנתו. רובד נוסף של הפוליטיות של אובייקטים מגיע ממקור לא צפוי – מחקר פסיכולוגי סביבתי העוסק בתפיסה של אובייקטים. דרך המושג affordance טוען ג'יימס ג'יבסון כי בני אדם מבינים אובייקטים דרך מה שהם מזמנים להם.¹⁰ האובייקטים נתפסים חומרית וסימבולית, דרך התכונות שלהם ומה שהם מאפשרים. המשגה זו מסייעת לבחון באופן ביקורתי את התנהלות המפגינים והאובייקטים בהפגנה ולבסס את הטענה המרכזית שמדובר ביחסי תלות בין הגופים.

לאטור, הוניג ומארס מציעים תפיסה שונה מהתפיסה הנורמטיבית הממקדת את הפוליטי בפעולתם של הסובייקטים בלבד, וטוענים כי גם אובייקטים הם חלק אינהרנטי מהעולם הפוליטי. לאטור, שיוצא נגד צורות שונות של פוליטיקה, במיוחד כאלו שמייצרות מציאות לפי הצרכים שלהן, מציג פוליטיקה של "דבר" (Dingpolitik): על ידי הצבתו של האובייקט לבחינה משותפת נוצר ציבור סביב העניין, הדבר (thing).¹¹ בקטלוג לתערוכה "להפוך דברים לציבוריים" הוא מראה דגמים של האספות (assembling) ציבוריים סביב עניינים משותפים כחלק מאותה פוליטיקה הנסובה סביב דבר. הוניג, המבקרת תהליכי הפרטה ופוליטיקה נאו-ליברלית, דנה באובייקטים ציבוריים כבסיס לקידום אופייה הדמוקרטי של החברה.¹² על סמך כתביהם של חנה ארדנט ושל דולנד ויניקוט היא מבססת טענה על חשיבות הישרדותם וטיפוחם הקולקטיבי של אובייקטים לחברה האנושית. מארס מציעה דבר דומה ללאטור, והוניג ומוסיפה את ההיבט ההשתתפותי תוך כדי הישענות על הוגים פרגמטיים כמו וולטר ליפמן וג'ון דואי.¹³ לדעתה לאובייקטים יש תפקיד מרכזי ברתימת בני אדם להשתתף במעשה פוליטי, ולפעמים התהליך הזה מתרחש בדרכים לא-צפויות. כל השלושה מתווכחים עם פילוסופים פוליטיים שלפי דעתם מתעלמים מההיבט המטריאלי כשהם דנים בפעולה הפוליטית.

בשונה מהוגים אלה, המצביעים על דרכים שונות שבהן ציבורים פוליטיים נוצרים סביב אובייקטים ועל ידיהם, כמו שקורה בהפגנות, גיבסון דן ביחסיהם של בני אדם עם האובייקטים ולא בהכרח ביחסם לקולקטיבים. בעזרת המושג "אפורדנס" הוא מתמודד עם האופן שבו אנשים תופסים אובייקטים באמצעות תרומתם לפעולה האנושית. התפיסה אינה רק דרך המבט אלא גם דרך הפעולה, שכן אנשים מבינים אובייקטים דרך הפעולה שאפשר לעשות באמצעותם. כיסא, כוס זכוכית וסירה, למשל, ייתפסו באמצעות מה שהם מזמנים: ישיבה, שתייה והפלגה. אבל אובייקטים יכולים לזמן גם פעולה שונה מהצפוי, כמו נגינה על כוס זכוכית. גיבסון מציין שכל אובייקט נושא תכונות שמאפשרות פעולות מסוימות, והן אלו שמכוונות את היחס אליו. יחס זה כולל על פי רוב אפשרויות נורמטיביות, אך גם את הרחבתן לצד מגבלות האובייקט.¹⁴ בסירה למשל, כל עוד היא במים, אפשר להפליג ולנוע ממקום למקום.

חוקרי עיצוב שממשיכים לפתח את המושג "אפורדנס" שהציע גיבסון מראים שתפיסת האובייקט אינה חד-ממדית אלא מרובדת תרבותית ופוליטית.¹⁵ הכיסא שמזמן ישיבה, לדוגמה, לוקח חלק גם במערך של סדרים חברתיים שבהם נקנות נורמות התנהגותיות של "תפיסת מקום", כמו בתחבורה ציבורית, כשאנשים שתופסים מקומות ישיבה עשויים להתחבט אם לקום ממושבם כשמופיעים אישה או איש חלשים פיזית. הנוסעים באוטובוס יכולים לפנות את מקומם לטובת אישה בהיריון או קשיש. תפיסת המקום שבאה לידי ביטוי בהיבט הפיזי של ישיבה על כיסא היא גם ביטוי לצורת התארגנות חברתית ותרבותית. רובד נוסף הוא הרובד המחאתי, שבו תפיסת המקום הנקשרת לכיסא היא בסיס לפעולה פוליטית. רוזה פרקס עשתה צעד מחאתי כשלא הסכימה לפנות את מקומה באוטובוס לאדם לבן במונטגומרי שבאלבמה בשנת 1956.¹⁶ כהד לפעולתה הפוליטית של פרקס, ב-1960 ארגנו סטודנטים שחורים בנשוויל שבטנסי פעולות נגד ההפרדה הגזעית במרחב הציבורי שנקראו sit-ins, וישבו בצורה יזומה ומאורגנת בקפטריות שהיו מיועדות ללבנים בלבד. הפעולה של פרקס ושל הסטודנטים בנשוויל מראה שהתנהלות נורמטיבית עם אובייקטים תמיד צופנת בחובה גם פוטנציאל של חריגה. החריגה התרחשה בזמן ובמרחב שבהם הסדרים הממשטרים יצקו נורמות שהמפגינים לא צייתו להן, והאי-ציות הסתמך על האובייקט ועל מה שהוא מזמן והיה תלוי בו.

לאטור מוסיף על הניתוח של גיבסון במאמרו "תיווך טכני – פילוסופיה, סוציולוגיה, גנאלוגיה". באמצעות אובייקט כמו אקדח, הוא מראה כי פעולת הרצח אינה רק פעולתו של הסובייקט האוחז בו וגם לא רק פעולתו של האובייקט.¹⁷ לדידו, האנושי והלא-אנושי הם שני מרכיבים שיכולים יחד להוציא לפועל את פעולת ההשמדה. שני המרכיבים משנים זה את זה ומשפיעים זה על זה: לאדם האוחז באקדח יש פוטנציאל להפוך לרוצח, והאקדח לא יירה אלמלא מישהו יפעיל אותו, ולא יפעל בכוחות עצמו גם אם הוא אינו ניטרלי אלא נושא עימו פוטנציאל של השחתה וקטל. לדעת לאטור אי אפשר לצמצם את הפעלת האקדח בידי האדם רק לטכניקה, לתיווך של פעולה, כי אי אפשר לנטרל את המרכיב האנושי או הלא-אנושי. לדברי לאטור, כפי שאי אפשר לחשוב על אובייקט בעל פונקציות שונות כקיים בפני עצמו, כך גם אי אפשר לחשוב על הסובייקט: "אין שום מובן שבו אפשר לומר שכני האדם מתקיימים כאנושיים מבלי לשאת ולתת עם מה שמייפה את כוחם [כלומר האובייקטים] ומאפשר להם להתקיים (כלומר, לפעול)."¹⁸

אובייקטים לא-צייתניים

אובייקטים לא-צייתנים, אובייקטים של הפגנה, יכולים להיות פשוטים, אך עשירים ביעדים ובמטרות.¹⁹ חלקם הם אובייקטים יומיומיים המקבלים בהפגנה תפקיד אחר מתפקידם המקורי, כמו הפקת רעש בעזרת סירים ומכסים. אובייקטים אחרים נוצרים במיוחד בשביל המחאה, למשל הצוללות בהפגנות בלפור ב-2020 (ראו דימוי 1).²⁰ אובייקטים ייחודיים יכולים לצבוע ולמתג את המחאה כולה.²¹ כאלה היו המטריות הצהובות בהונג קונג ב-2014, או כובעי הפוסי בוורוד פוקסיה בושינגטון ב-2017, בהפגנות הנשים נגד הנשיא טראמפ. הכובעים, שהיו חלק מתנועת מחאת הסריגה, יצרו בהופעתם הקשר היסטורי על ידי הדהוד הכומות של לוחמות



[1] צוללת שנוצרה מחביות פלסטיק חקלאיות בהפגנה בתל אביב. הצוללות סימלו את השחיתות שנתניהו מעורב בה, לפי ההאשמות, ונישאו בידי מפגינים בצורה שמזכירה מסע אלונקה צבאי. בתהלוכות הן היו לעיתים איל נגיחה מול ניסיונות המשטרה לחסום אותן. צילום: יאיר מיוחס, 10 באוקטובר 2020

החירות במהפכה הצרפתית.²² המטריות בזמן ההפגנות לשימור הדמוקרטיה בהונג קונג שימשו גם להגנה על המפגינים מפני גז מדמיע.²³ אובייקטים לא־צייתניים אינם מופיעים בדרך כלל כאובייקט בודד, אלא מעוררים תשומת לב דרך המצבור. במקרה של האפודים הצהובים בצרפת, הם יכולים אף לתת למחאה את שמה.²⁴ ריבוי האובייקטים הוא דרך חזותית להראות שהעניין שבגללו מפגינים הוא עניין ציבורי ולא אישי. עם זאת, כמה אובייקטים בודדים בולטים יכולים להוביל את המחאה פיזית ואידיאולוגית. הם אינם רק כלים במחאה, אלא יכולים להטעין אותה במשמעות דרך הצבתם בהקשר אחר. ברוזי הגומי בהפגנות בבנגקוק בשנת 2020 היו דוגמה לכך.²⁵ הם החלו כבדיחה, אך הפכו לסמל המחאה למען הדמוקרטיה משום שייצגו את הגיחוך של המצב הפוליטי בתאילנד. דוגמה נוספת הם האוהלים במחאה החברתית בתל אביב ב־2011. הארעיות של האוהל ביטאה את תחושת האי־ציביות הכלכלית שחשו צעירים ממעמד הביניים אשר יצאו להפגין נגד יוקר המחיה.²⁶ מושבת האוהלים בתל אביב הייתה אחת מכמה מושבות אוהלים שהוקמו ברחבי העולם, למשל בספרד ובארצות הברית, על ידי תנועת Occupy.²⁷ הצבתם בשדרות רוטשילד נתפסה כאיום להשביית הבסיס הנאו־ליברלי של תל אביב, בד בבד עם הסבת המקום למרחב קרנבלי שסיפק את צורכי הצעירים שהתנחלו בו. כך הפך האוהל לסמל המחאה, וכמו בקפסולה תמצית בהווייתו ובנוכחותו את תפיסת המוחים ופעילותם. הדוגמאות השונות מראות שאי אפשר להבין את הכוח הפוליטי של האובייקטים הלא־צייתניים על בסיס ניתוח מטריאלי או סימבולי בלבד, אלא רק באמצעות שילובם של השניים.²⁸

אימוץ אובייקטים שאינם בהכרח משויכים למחאה מזכיר פעולה אמנותית של Ready Made (רדי מייד). בעצם מיקומו של אובייקט יומיומי בחלל תצוגה יש ביקורת על הכלכלה של שדה האמנות, ומחווה פואטית שיוצרת מבט חדש על השגרת. כפי שגיבסון טוען, אובייקט שאינו במקומו הנורמטיבי, כפי שהוא נתפס לרוב, הוא החרגה, ואינו עולה בקנה אחד עם החלוקות המרחביות הממשטרות על פי רוב את ההתנהלות האנושית הרגילה עם חפצים.²⁹ אם משייכים את האפורדנס לרדי מייד, הצגת אובייקט במרחב לא-לו היא פריעה וערעור על החלוקות המעצבות ומקיימות את המובן מאליו החברתי-פוליטי. אובייקטים לא-צייתניים, על מגוון הופעותיהם, מחוללים אפקטים דומים. בעצם הופעתם בהפגנה הם כבר מייצרים סדרים אחרים מאשר המרחב החברתי הנורמטיבי והממושטר. אך בשונה משדה האמנות, המקדש בדרך כלל את הפעולה האמנותית כפעולה אינדיבידואלית, כאן אין חתימה אישית אלא פעולה קולקטיבית. מייצרת האובייקט או ממציאו הם בדרך כלל חלק מקולקטיב שהם עובדים בשמו ולטובתו.

לעיתים די בהופעתם של האובייקטים במרחב המשותף כדי ליצור מחאה. סטודנטיות באוניברסיטת קולומביה בניו יורק סחבו מזרנים וכריות ברחבי הקמפוס כדי להמחיש את הביקורת שלהן על הטיפול הלא הולם של ההנהלה בתלונה על אונס שעברה הסטודנטית לאמנות אמה סולקוביץ'.³⁰ המזרן בידיה של סולקוביץ' עצמה, בעת שקיבלה את התואר, הפך את טקס חלוקת התארים לאות הפתיחה של המחאה.

חלק מהאובייקטים הלא-צייתניים מפריעים וגורמים לאי-סדר, ויכולים להיות חלק מפעולה ישירה ולא רק לייצג סימבולית את המחאה. הם יכולים להוות בריקות, לחסום מעבר, גם אם לזמן מוגבל, ולשנות את סדרי התנועה. אזיקים ומתקני כליאה אחרים יכולים למנוע פינוי מהיר של המוחים. דוגמה לחסימה עם כליאה הייתה במחאה של משפחות החטופים, שבה המפגינים עצרו את התנועה בנתיבים מרכזיים בעודם כלואים בכלובים.³¹ בעזרת אובייקטים המפגינים יכולים ליצור להפגנות נראות שקשה להתעלם ממנה. מפגינים שנעזרו בגופים מתנפחים יצרו מהם צורות שונות והגדילו את הנפח שהם תפסו במרחב.³²

קורה שהמפגינים האחרים לאובייקטים שיוצרים אי-סדר מעוכבים על ידי המשטרה, מתושאלים, מוטרדים, נעצרים ואף יותר – הכול כדי למנוע מהם להמשיך בהפרת הסדר, שנתפסת כחבלה, אלימות ואנרכיות. פעולות התנגדות המאתגרות את המשטר משפיעות על שימורם ותיעודם של האובייקטים גם בעת הפעלתם. במילים אחרות, שיתוף הפעולה בין מפגינים לאובייקטים, שעלול להידרדר לוונדליזם, בא לידי ביטוי בתיעוד הראשונים ושימור האחרונים. דוגמה מפורסמת מתחילת המאה העשרים היא האובייקטים של הסופרג'יסטיות, שחיבלו במבנים ובמוסדות במסגרת מאבקן על הזכות להצבעה. כדי למנוע את ההרס, משטרת סקוטלנד יארד צילמה את המנהיגות בסתר כדי לעצור אותן.³³ זו הסיבה שצלמים שעלולים לחשוף מפגינות ומפגינים לתביעות והתנכלויות צריכים להיות אמינים בעיני המוחים כשהם מבקשים לתעדם.³⁴

קשיים בשימור מתעוררים כשהאובייקטים הלא-צייתניים הם מבנים ארעיים, כמו בריקות שחוסמות את התנועה. אובייקטים מוכרים נוספים שקשה להנציח הם כאלה שעשויים מחומרים

לא עמידים. החיתולים, המטפחות של האימהות בפלאסה דה מאיו (1977–1986),³⁵ ועפיפוני התבערה ששוגרו מעזה בזמן תהלוכות השיבה ב-2018,³⁶ הם דוגמאות לאובייקטים שקשה עד בלתי אפשרי להבטיח את שרידותם. אוצרי התערוכה במוזיאון ויקטוריה ואלברט אמנם ביקשו להציג את האובייקטים הלא-צייתניים כאובייקטים להתבוננות, אך היה בכך מעשה המנוגד לטבע של חלקם. היבט השימור משמעותי לא רק ביחס לתערוכה, אלא גם ביחס להבנת אופיים. ייעודם של האובייקטים הלא-צייתניים הוא-הוא הפעולה המחאתית, ולמעשה הם שורדים כל עוד הם עושים את הפעולה שלשמה יוצרו. חלק מהאובייקטים, גם המוצקים והקשיחים ביותר, לא נותרים שלמים אחרי המחאה, ורק צילום סטילס או וידיאו יכול להבטיח את שימורם בזיכרון או בארכיון. כשבוחנים את הקשר בין אי-ציות לתיעוד, מתגלה קשר מסועף שכולל את האובייקטים הלא-צייתניים, את הפעולות ואת המוציאים לפועל.

ככל שמחאה מתמשכת מצטברים בה אובייקטים. המחאה של משפחות החטופים החלה כבר בחודש הראשון למלחמת ה-7 באוקטובר, עם פוסטרים שעליהם פני החטופים. עם תלייתם ניטש מאבק על נוכחותם במרחב הציבורי, ובמקומות שונים בעולם הם נתלשו במחאה.³⁷ הצבע הצהוב הפך מזוהה עם המאבק והופיע בסרטים, בכיסאות הריקים בכיכר מוזיאון תל אביב לאמנות, ובסיכה שעונדים פוליטיקאים, סלבריטאים ושדרני חדשות.³⁸ חלק מהאובייקטים שמסמלים הזדהות, כמו הסיכה הצהובה, הפכו לגאדג'טים שנמכרים במטה המשפחות כדי לממן את המאבק להשבת החטופים. אליהם נוספו עם הזמן אובייקטים עם מסרים רדיקליים יותר, כמו דגלי ישראל מוכתמים באדום, דגם של מנהרה והספר "מר ההפקרה", הודן במעשיו של נתניהו שחיבלו בשחרור החטופים. אולם כשהם לא חלק מהפגנה, האובייקטים האלה דומים יותר לאנדרטאות.³⁹ האובייקטים שניצבים בכיכר החטופים הם חסרי חיים ודומים לרוחות רפאים.

אובייקטים שנוצרים, מאומצים ונישאים בידי מפגינים אינם רק תוספת למחאה; פעמים רבות הם חלק מרכזי ממנה ואף משפיעים על מהלכה. ההתמקדות באובייקטים מדגישה כיצד ההיבטים המטריאליים של המחאה שלובים בהיבטיה הסימבוליים, ומגלה שאובייקטים לא-צייתניים הם חלק מרשתות הכוללות את החומר שממנו הם עשויים, ואת דרכי הייצור, ההפצה וההפעלה שלהם. הוגים כמו לאטור, הוניג, מארס וגייבסון, שמציעים להחזיר את האובייקט למוקד החקירה כדי לחשוב על היחסים בין הסובייקט לאובייקט, מאפשרים לראות כיצד האובייקטים פועלים ומפעילים את המחאה ולבחון את ההפגנה עצמה מנקודת מבט חדשה.

דבקות באובייקט והאובייקט המדביק

בתיאוריה "שחקן-רשת", לאטור מפנה את תשומת הלב ליחסים הרשתיים של החיים החברתיים וטוען שאי אפשר להבין מה קושר אנשים יחד בלי להתייחס לדברים, לאובייקטים.⁴⁰ בשונה ממדעי החברה, המתמקדים ביחסים בין בני אדם ומוסדות חברתיים, לאטור מציב מערך יחסים בין אובייקטים – דברים לא-אנושיים – ובין בני אדם, ומציע לתת להם משקל דומה בניתוח. נקודת מבט זו מודדת לדעתו יחסים בהתאם לסיטואציה אנושית-חומרית פרטיקולרית. אדם שמשוחח בטלפון, למשל, יכול לחוש קרבה גדולה לאדם שהוא מדבר איתו אבל מרחק גדול ממי

שנמצא לידו. לאובייקט יש יכולת לשנות את התחושה והתפיסה של קרבה ומרחק. כמו כן, כיוון שכל מקרה נבחן ביחס לספציפיות שלו, אין כאן קנה מידה קבוע הקובע את המשמעות של שחקן הרשת וגם לא יחסי פנים וחוץ ברורים מראש.⁴¹ בעיני לאטור, הקשרים בין המרכיבים השונים הם המשפיעים העיקריים על טיב היחסים ברשת, ולא בהכרח גבולות ומגבלות חיצוניים. הכוח המניע, האקטיבי, לא נמצא אצל האנשים, אלא באינטראקציה ביניהם. ובין דברים, אובייקטים. בהפגנות רואים יחסים שנוצרים בין אובייקטים למפגינים ובין אובייקטים לבין עצמם באמצעות הכמות שלהם, קיבוצם יחד והתפשטותם במרחב ההפגנה. דוגמה לכך הן המדבקות הרבות שמחולקות בהפגנות. הן נמדדות אחת ביחס לשנייה – עיצובן, גודלן והסימאיות שעליהן. המדבקות קשורות גם למערך של ייצור. הן חלק מהחומרים שמהם הפיקו אותן, בתי החרושת שבהם ייצרו אותן, האנשים שיזמו אותן, דאגו למימוןן, תרמו לייצורן, עיצבו והביאו אותן למקום שבו מתרחשת ההפגנה. במרחב ההפגנה פוגשים פעילים שמחלקים ומשדלים מפגינים לקחת מדבקות. המפגינים שלוקחים מדבקות מדביקים אותן במקומות שונים – על חולצות, על תיקים, על אובייקטים בבית או במרחב הציבורי כמו גדרות, עמודי תאורה, מדרכות, כבישים ופחי אשפה. בין המפגינים יש כאלה שלוקחים מדבקות בשמחה ומדביקים אותן, ויש שנמנעים מכך וסוטים הצידה כדי לא לאכזב את המחלקים. הם עשויים להימנע מסיבות שונות, כמו מסר שאינו לרוחם או שאולי אין להם מקום להדביק את המדבקה, או אולי העדפה לא לגעת בדבק, שיכול להרתיע פיזית ואולי רגשית כשמבקשים שלא לאחוז ברגשות הפוליטיים שהמדבקות מספקות. מפגינים אחרים ידביקו את המדבקות וידבקו ביחסים החברתיים הנוצרים סביב אובייקט לא-צייתן זה. ובכך לא נגמרים היחסים, כי אחרי ההפגנה יבואו המנקים ויורידו את המדבקות, או אנשים שיסירו אותן מהמרחב הציבורי לא מתוקף תפקידם אלא בגלל התנגדות למסרים שהן מייצגות.

בדומה למערך הדינמי של שחקן הרשת שמציע לאטור, כריס אינגולד מנתח את תיעוד הווידאו של פעילות הקולקטיב הטורקי ונדלינה (Vandalina), העוסק בבעיות חברתיות כמו פגיעה בנשים, צדק חלוקתי והבטחת הכנסה, ומייצר מדבקות עם מסרים שונים שחבריו מדביקים ברחבי העיר אנקרה.⁴² כפי שמציין אינגולד, בווידאו רואים ידיים מקלפות מדבקות ושמות אחרות במקומן.⁴³ פעילות הארגון מראה כיצד האנושי והלא-אנושי שזורים זה בזה גם ביחס ונדליסטי (ומכאן שמו של הקולקטיב), שבו המדבקות מדביקות את המדביקים והמסירים ברגשות פוליטיים משותפים וסותרים.

ג'ן בנט מתמקדת בחיוניות של האובייקט, ובהמשך לכך ביכולת הטרגנספורמטיבית שלו.⁴⁴ לפעמים האובייקט תלוי בהתמרה שאנשים אחראים לה, אך לעיתים מתרחשת התמרה הפוכה, שבה אנשים נלכדים בתוך תהליך השינוי של האובייקט והחומר. החומרים שמהם עשוי האובייקט ועיצובו מסגירים את אופן ייצורו, את הביוגרפיה של האובייקט, שלעיתים כוללת את אפשרויות ההפצה שלו, ואת פוטנציאל השינוי שטמון בו. אחד הפוסטרים שהוצגו בתערוכה "אובייקטים לא-צייתניים" הסביר כיצד ליצור בשיטת "עשה זאת בעצמך" מסכה נגד גז מדמיע מבקבוקי פלסטיק של משקאות קלים.⁴⁵ מסכות אלו מסגירות את הביוגרפיה החומרית שלהן



[2] מפגינים בירושלים מכסים את פניהם במסכות שעליהן פניו של אהוביה סנדק. מותו של סנדק שניסה להימלט מהמשטרה הוציא עשרות צעירים להפגין בירושלים בדרישה למצות את הדין עם השוטרים, ומחשש להתנכלות המשטרה הם הסתירו את פניהם במסכות. צילום: אוליביה פיטוסי, 22 בפברואר, 2022⁶¹

וכך אפשר לאתר את מקורן. הסבת הבקבוקים למטרה אחרת מראה לא רק את היחסים בין בקבוק המשקה למסכה, אלא את חוסר היציבות של האובייקט. אחרי החשיפה למסכות אי אפשר עוד לראות את בקבוקי הפלסטיק בצורה תמימה, היות שהם כבר נושאים את הפוטנציאל של הפיכתם לאובייקטים של מחאה. צילומים המתעדים מפגינים העוטים מסכות בייצור עצמי חושפים כיצד הפנים משתנות ומתארכות לפי קווי המתאר של הבקבוק.⁴⁶ ההצרה של הפתח יוצרת סנטר מחודד, הפלסטיק הלא תמיד שקוף צובע את המפגינה בצבע ומרחיק את פניה ואותה. הפנים שהן חלק מרכזי בזיהוי ובוהות כמו כלואות בתוך אקווריום. האובייקט למעשה מכתוב איך נתפוס את דמותה של המפגינה. מסכות הבקבוק הן דוגמה אחת, ואפשר להוסיף אליהן מסכות אחרות, כמו אלו של תנועת אנונימוס, המגינות על המפגינים מפני חשיפת זהותם.⁴⁷ באופן פרדוקסלי, הסתרת הזהות מאפשרת למפגינים להשתתף בהפגנה (דימוי 2). עם זאת, בימי מגפת הקורונה דווקא הסרת המסכה הייתה פעולה של מחאה, ומתנגדי החיסונים והסגרים צעדו ברחובות בערים שונות באירופה ובארצות הברית ללא מסכות.⁴⁸ בהפגנות ברחוב בלפור חילקה המשטרה דו"חות למפגינים שלא עטו מסכות, ובשם "בריאות הציבור" הרתיעה והרחיקה אנשים מהשתתפות במחאה.⁴⁹ דוגמאות אלו של הגנה, הסתרה, עטיית מסכה והסתרה כמחאה מראות כיצד אובייקט יכול להיות מקור ומצע לפוליטיזציה בהקשר של פעולה וטרנספורמציה.

מוטות של שלטים ודגלים כמקף החיבור

אובייקטים שמככבים כמעט בכל הפגנה הם שלטים ודגלים – אובייקטים דו־ממדיים, שטוחים וקלים לנשיאה, המציגים לרוב סמלים וסימאות של המחאה. עיצובם החזיתי מציג מסר שקל לקלוט. המוטות מאפשרים להרים אותם גבוה וליצור נראות טובה. מצד אחד הם יכולים ליצור גוש מלוכד של מפגינים ולהוות מעין מגבר מאחד למסר. מצד שני, שלטים ביתיים שנונים יכולים להבליט את היחיד בתוך ההמון. היחס בין השלטים שיצרו מפגינים באופן עצמאי לשלטים שנוצרו בידי ארגונים משתנה מהפגנה להפגנה. בהפגנות המתמשכות נגד נתניהו בבלפור (2020–2021), המחאה נגד ההפיכה המשפטית (2023) והמחאה להקדמת הבחירות (2023–2024), השלטים על מוטות יוצרו בדרך כלל בידי המפגינים, ואילו הבאנרים בידי קבוצות וארגונים בעלי תקציב ויכולת הפקה. עם זאת, בהפגנות מחולקים גם שלטים מודפסים ללא מוט, ואת המוט מחליפות הידיים שמרימות ונושאות את המסר. רוב השלטים והדגלים אינם כבדים ואפשר להעביר אותם בקלות ממקום למקום. כיוון שהם אינם תופסים נפח, קל לאחסן אותם בבית או ברכב. אף כי אין בעיה פיזית להניף אותם אל על, אחרי זמן מה גם הרמתם עשויה להפוך לנטל. תשומת הלב מופנית לרוב למה נכתב בשלט, לסגנון הכיתוב, לדגל שמצויר עליו – דגל פלסטין, דגל ישראל, דגל הגאווה, או דגל עם היסט, כמו דגל ישראל ורוד. במאבק נגד ההפיכה המשפטית קיבל דגל הלאום משקל סימבולי בעבור רבים מהמפגינים, ונשיאתו הייתה פעולה של ניכוס של מה שהם חשו שנגזל מהם.⁵⁰ בשונה ממנו, דגל פלסטין נתפס במרחב הציבורי הישראלי כסימן של בגידה בשלטון, והוא מיוצג על ידי אבטיחים שצבעיהם זהים לדגל כדי להימנע ממופע לא-צייתני (ראו דימוי 3). תשומת הלב לדגל,



[3] סטודנטים באוניברסיטת תל אביב מציינים את יום הנכבה ונושאים שלטי אבטיח במקום דגלי פלסטין. צילום: אורן זיו, 15 במאי 2024

למה שכתוב על השלט ולמה שהם מסמלים הופכת את מי שנושאת אותם למשנית. ובנוסף, בדיון על אילו דגלים ושלטים מניפים חסר משהו חומרי: המוט המחבר בין המפגינה והמפגין למסר. בטקסט קצר על "היות סובייקט לאובייקט", וילם פלוסר משווה בין מקלות לענפי היער,⁵¹ ומשרטט את היחס הערכי השונה בין אובייקטים שיוצרים בני אדם לאובייקטים טבעיים תוך כדי תיאור הליכה ביער. הענף עוזר לאדם לפלס לו דרך בסבך, בעוד המוט מיוצר לשם כך. האובייקט הנטען במשמעות באמנות נראה לפלוסר כשונה באופן מהותי מאובייקט כמו ענף שנלקח כפי שהוא מהטבע. הטכנולוגיה נותנת לנו חירות לייצר חפצים, כמו מוטות, ולדעתו משחררת אותנו ממה שמאפשר הטבע. כלומר, היות שאפשר לייצר אותם מוטות באופן מכני, האמנות המשחררת מן העמל מתמקדת במתן ערך קונספטואלי לאותם חפצים.

בדצמבר 1971 יצא ג'וזף בויס עם חמישים סטודנטים לפעולה ישירה להצלת יער גראפברג הסמוך לדיסלדורף. אף כי אין קשר בין הטקסט הקצר של פלוסר לצילום המתעד את אותה פעולה, קשה שלא לחשוב עליהם יחד. במקום היער תוכנן לעמוד מגרש גולף, וכהתנגדות להרס הצפוי יצאו חברי הסדנה להגנת הסביבה של הארגון לדמוקרטיה ישירה לטאטא את שביליו מזרדים. כמו שכתב פלוסר, המוטות – הפעם מטאטאים – נועדו לפנות דרך ביער, אולם הפעם הם שימשו לפעולה הצהרתית שמבקשת להגן עליו. כפי שכותב נעם גל, המטאטאים החליפו את המכחולים והפכו לכלים להעברת מסרים. גם אם המוטות מייצגים את בירוא היער לטובת התעשייה, בפעולה ביער גראפברג הם היו חלק ממחווה גופנית של הצבעה.⁵² בצילום המתעד, הקווים האנכיים של המטאטאים מחקים לדעתו של גל את עצי היער, כמו "קווים מנחים" של מודעות חברתית ואקטיביזם, ממשיכים את קווי המתאר של הידיים המורמות של בויס ותלמידיו, ומסמנים את הצבעת העם. פלוסר מציג את הערך המושגי של האובייקטים על ידי הדיכוטומיה המוכרת בין טבע



[4] מפגינים עם דגלים ושלטים מחוץ לבית המשפט העליון ערב הדיון בעילת הסבירות. צילום: אוליביה פיטוסי, ספטמבר 2023

לתרבות. תיעוד הפעולה של בויס והסטודנטים מבליט כיצד הערך המושגי שלוב בהיבט הפוליטי. המפגינים הנושאים דגלים ושלטים יוצרים יער של מוטות (דימוי 4). עוד לפני ההפגנה, כשרק מתקרבים למקום ההתכנסות, רואים אנשים הנושאים מוטות של שלטים ודגלים בידים, באופניים וברכב. חלק אינטגרלי מההפגנה, במיוחד כשמדובר בהפגנה עם במה ונאומים, הוא הרמת השלטים לאות תמיכה או הבעת בוז וכעס בעקבות דבריהם של הנואמים. כמו בפוליס ביוון, שהיו בה שתי קבוצות – הרטוריקנים והקהל – גם כאן מחוות הגוף של האנשים בקהל הן לקסיקון גופני של השתתפות פוליטית, והנפות המוט הן חלק מהרפרטואר המחאתי.⁵³

בספרו Gestures מבקש פלוסר לבחון פנומנולוגית את תנועות הגוף.⁵⁴ הוא מבחין בין מחווה כביטוי של כוונה ובין תנועה שמבקשת להשיג דבר-מה. מחווה גופנית, גם כאשר מחזיקים אובייקט, יכולה להיות ביטוי של כוונה. בעיני פלוסר, למחווה של כוונה אין הסבר סיבתי, אבל תנועות רבות מיועדות להשגת מטרת. כוונות מגלמות לדעתו סובייקטיביות וחירות, ולכן כדי להבין את המחווה יש להבין את משמעותה. מוטות הדגלים והשלטים המאריכים את היד המושטת מעלה הם במובנים רבים הקו המנחה והקו המחבר. המחווה יוצרת שרשרת ציטוטים גם אם אינה מתוכננת, כמו ידו של אפלטון המושטת מעלה בציור של רפאל⁵⁵ או ידה של הדמות הראשית ב"החירות מובילה את העם" האוחזת מוט שבקצהו דגל צרפת.⁵⁶ כמו בתצלום מיער גראפברג, מחוות הגוף דומות לווקטור – אוריינטציה שמצביעה על כוונה. המוטות המחברים בין המפגינה או המפגין ובין האובייקט עם המסר והסמל משולים למקף החיבור: הם מאריכים את ידי המפגינים, מדגישים את ההבעה הגופנית, ומחברים את המפגינים למעמד המשותף.

המחווה הגופנית של המפגין עם הדגל והשלט מדגישה את החיבור בין הסובייקט לאובייקט, מה גם שהפגנה היא התקבצות וולונטרית של מפגינים שהופכים לאובייקטים במרחב המשותף. במילים אחרות, ההפגנה מופגנת דרך נוכחותם הפיזית של המפגינים במרחב הציבורי.⁵⁷ בהפגנות שגרתיות הדומות לעצרות, המפגינים מתגודדים, נעמדים, יושבים, מריעים, ובעיקר נספרים. האקטיביות הפוליטית נמדדת דווקא בפעולה מינימלית יחסית, שבה המוחים בדרך כלל סטטיים יחסית להתנהלות היומיומית שלהם. גם בעולם שעבר דיגיטציה, כאשר פולמוסים רבים מתנהלים ברשתות החברתיות, הפגנות הן אירועים המבוססים על הימצאות הלכה למעשה של מפגינים ברחובות ובכיכרות,⁵⁸ וההתנהלות הגופנית השונה שלהם כרוכה בויתור על האוטונומיות שלהם לטובת נאמנות למסרים, למהלך ההפגנה ולקצב שלה. גם כשפורצים עימותים עם כוחות השיטור המפגינים נמדדים בגופם, בעוצמתו ובמשקלו: מספר המפגינים מול מספר השוטרים, הכוח הפיזי של המפגינים מול הכוח שמפעילים השוטרים.

האובייקטים – הדגלים והשלטים – הם עזרים שמאפשרים לקחת חלק במעשה המשותף, ובמחאה שעלולה להיתפס כחסרת מעש, הם מוטות שאוחזים בהם ונאחזים בהם. בעצרות גדולות המוט מחבר את המפגינים לאירוע הציבורי, וחולצות ההפגנה, שהן מעין שלט שגולש מטה אל הלבוש, משלימות את הליך ההחפצה. מפגינים רבים לובשים חולצות עם סיסמאות מחאה ומסותבבים כאילו היו שלט. הגוף הוא הקולב, המוט, הנשא של המסר. ההבחנה בין האובייקט לסובייקט וההיררכיה הכרוכה בה, שנגדה יוצאים ההוגים של "מפנה האובייקט", אינה אם כן כה חדה

וברורה בהפגנות. המפגינים – בגופם, במראם, בהימצאותם פיזית בזמן ובמרחב – הם ההפגנה. חוסר הצייתנות הוא בציות ובהתמסרות לחוקיות אחרת, המחייבת את הסובייקטים המוחים להפוך לאובייקטים. דווקא במקום שבו הפוליטיות של הסובייקט מזדקרת, נדמה שההבדל בין הסובייקט לאובייקט מצטמצם, וההיעשות לאובייקט היא לב ליבו של מעשה המחאה.

ברית בין הגופים וסיכום

יום אחד פגשתי מכר שיצא לטייל עם הכלב כשהוא לובש חולצת מחאה הקוראת להחזיר את החטופים ומחזיק בידו הפנויה שלט הדורש בחירות עכשיו. אף כי הייתה זו שעת בוקר מוקדמת, שאלתי אותו אם הוא בדרך להפגנה. הוא ענה לי שלא. בשבועות האחרונים הוא לא מצא זמן לבוא להפגנה הקבועה במוצאי שבת בקפלן, ולכן החליט שהוא "יעשה לו הפגנה" כשהוא יוצא עם הכלב. המסרים על החולצות והשלטים משתנים, אך עצם ההפגנה לא. הפגנת היחיד היא הופעה היברידית: מצד אחד האיש מטייל עם כלבו ליד הבית, ולכן נמצא במקומו. הוא הולך במרחב בצורה מקובלת, ולא כמו שרואים לא פעם בפעולה פוליטית, כשהמפגינה אינה מתנהלת כמצופה.⁵⁹ האובייקטים שהוא אוזן ולובש אינם נלווים להפגנת היחיד שלו אלא מכוננים אותה. בלעדיהם ההפגנה לא תתרחש.

דוגמה זו, כמו יתר הדוגמאות שהובאו לעיל והניתוח שהוצע להן, ממחישים את הברית בין הגופים שביקשתי להראות – ברית בין המפגינים לאובייקטים.

"ברית בין הגופים" היא כותרת פרק בספר Notes Toward a Performative Theory of Assembly מאת ג'ודית באטלר (2015),⁶⁰ העוסק בהיבטים מטריאליים של הפגנה. הספר לא דן באובייקטים לא־צייתניים. הברית שבאטלר כותבת עליה היא בין גופם של המפגינים לגופם של מי שנפגעו מידי השלטון. בעקבות גל ההפגנות הגדול ב-2011, באטלר טוענת שיש קשר בין התנאים הפיזיים של ההפגנה להיבטים מטריאליים של החיים האנושיים, והוא מוצא את ביטוי גם בהתעוררות האזרחית נגד חוסר היציבות הכלכלית ואי־סיפוק הצרכים של מי שיצא להפגין ושל מי שאינו מפגין, אולי בגלל חוסר יכולת מטריאלית לצאת להפגנה.

הטענה במאמר זה מצד אחד צנועה יותר מזו של באטלר ומצד שני כוללת יותר. באטלר מבקשת לחבר בין התביעה הפוליטית של המחאה למטריאליות של ההפגנה. מאמרי לא דן במסרים הפוליטיים של ההפגנה, אלא כמה שנגזר מהיחסים בין המפגינים לאובייקטים הלא־צייתניים. תוך הישענות על הוגים שונים הכותבים על אובייקטים כחלק מהעולם האנושי, כמו לאטור, גיבסון ופלוסר, הצעתי לערער על הבינאריות המוכרת בין האובייקט לסובייקט גם ביחס לפעולת האי־ציות (ראו את הסברו של לאטור על האיש והאקדח) דווקא באירוע שנתפס כבמה האולטימטיבית לביטוי של סובייקטיביות פוליטית. כפי שהראיתי, האובייקטים עם הדבק המדבק או עם המוט המשול למקף החיבור מחברים את המפגינים למחאה פיזית, סימבולית ורגשית, ובמקום כפיפות של האובייקטים לפעולתם של המפגינים, אפשר לראות כאן ברית: ברית בין הגופים.

הערות

הקודמות של המאמר. עזרתם לי לחדד את המחשבה שהלכה והתגבשה ביחס לאובייקטים הנוכחים בהפגנות.

1. הפיקאצ'ו ששונא את ארדואן משגע את טורקיה ואת העולם, *Yent*, 30.3.2025, www.ynet.co.il/news/article/rkvjudiakl

2. במחאות ברחבי העולם הופיעו פוקמונים זהים לזה שהופיע בטורקיה. מפגינים עם התחפושת הצהובה נצפו גם בגאורגיה, בארה"ב ובישראל: www.ndtv.com/world-news/trump-protests-pikachu-new-face-of-resistance-makes-washington-cameo-after-turkey-8099403

3. Sianne Ngai, *Our Aesthetic Categories: Zany, Cute, Interesting* (Cambridge: Harvard University Press, 2012)

4. Catherine Flood and Gavin Grindon, *Disobedient object* (London: V&A Publishing, 2014)

5. שרידות האובייקטים מנוגדת לתפיסה הקפיטליסטית החותרת לייצור בלתי פוסק של אובייקטים חדשים ומחודשים ובכך להבטיח את הגדלת השוק.

6. ראו למשל את הספר של ז'ורז' דידי-הוברמן המציג דימויים של הפגנות כ"התעוררות": Georges Didi-Huberman, *Uprisings*, trans. Shane B. Lillis, John Tittensor, Arianna Bove and Karel Clapshaw (Paris: Éditions Gallimard/Jeu de Paume, 2016)

7. כל אחד מההוגים הללו שם דגש על דבר אחר: חנה ארנדט מדגישה את ההיבט הפומבי של מרחב ההופעה. ג'ודית באטלר מדגישה את הפעולה המשותפת של המוחים, במיוחד לאור גל המחאות של 2011. ז'אק רנסייר מקדיש תשומת לב לחריגה שיוצרת הפעולה הפוליטית – חריגה ממערך חושי שהמטטור אמון עליו. ההיבט האמנציפטורי של הפעולה הפוליטית חושף שהוגים אלה, אף שהם מבקרים את מפעל הנאורות, גם ממשיכים אותו. חנה ארנדט, המצב האנושי, תרגמו אריאלה אזולאי ועדי אופיר (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2013); Judith Butler, *Notes Toward a Performative Theory of Assembly* (Cambridge: Harvard university Press, 2015) (להלן *Butler, Notes Toward a Performative Theory*); ז'אק רנסייר, חלוקת החושי – האסתטי והפוליטי, תרגם שי רוז'נסקי (תל אביב: רסלינג, 2008).

8. Fiona Candlin and Raiford Guins (eds.), *The Object Reader* (London: Routledge, 2009); Maja Povrzanovic Frykman and Jonas Frykman, *Sensitive Objects: Affect and Material Culture* (Gothenberg: Nordic Academic Press, 2016)

9. בכתיבה הביקורתית העכשווית העוסקת במטריאליזם ובאובייקטים בולטים הוגים כמו טימותי מורטן וגראם הרמן, הנמנים עם "המטריאליזם החדש". דרך ערעור על הסדר המכפיף את האובייקטים לסובייקטים, הוגים אלה טוענים לסוג של אוטונומיות של עולם האובייקטים מהעולם האנושי. כפי שאראה להלן, מרחב ההפגנה הוא מרחב של שיתופי פעולה בין סובייקטים לאובייקטים, ולכן תפיסת

- Harman, "המטריאליזם החדש" אינה מתאימה לניתוח שאציע כאן. עוד על "המטריאליזם החדש" ראו Harman, *Object-Oriented Ontology: A New Theory of Everything* (2018: Penguin UK); Jane Bennett, Cheah Pheng, Melissa A. Orlie, and Elizabeth Grosz, *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics* (Duke University Press, 2010)
- James J. Gibson, *The Ecological Approach to Visual Perception: Classic Edition* 10. (New York: Psychology press, 2014)
- Bruno Latour, "From realpolitik to dingpolitik," in *Making Things Public: Atmospheres* 11. *of Democracy*, eds. Bruno Latour and Peter Weibel (Cambridge: MIT Press, 2005)
- אובייקט באנגלית אינו רק חפץ אלא גם עניין ומושא לעניין. לכן כאשר לאטור מציע צורות היאספות סביב אובייקטים הוא מתכוון באותה נשימה גם למושאים משותפים.
- Bonnie Honig, *Public Things: Democracy in Disrepair* (New York: Fordham University Press, 2017) 12.
- Noortje Marres, *Material Participation: Technology, the Environment and Everyday* 13. *Publics* (New York: Palgrave Macmillan, 2015)
- Donald A. Norman, *The Psychology of Everyday Things* (New York: Basic Books, 1988) 14.
- Auke J. K. Pols, "Characterising Affordances: The Descriptions of Affordances Model," *Design Studies* 33 (2) (2012): 113—125, www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0142694X11000615
- Vlad P. Glăveanu, "Affordance," In Vlad Petre Glăveanu (ed.), *The Palgrave Encyclopedia of the Possible* (Cham: Springer International Publishing, 2022), 52-58 (להלן Glăveanu, "Affordance"). 16.
17. ברונז לאטור, "על תיווך טכני – פילוסופיה, סוציולוגיה, גנאלוגיה", בצלאל כתב עת לתרבות חזותית וחומרית, גיליון 1 (אוגוסט 2014), <https://journal.bezalel.ac.il/archive/280>
18. שם, 14. אובייקטים של מחאה אינם אקדח, אך בהמשך לטענה של לאטור, אפשר לשאול מה קורה כשאדם אוהו בשלט. כיצד השלט מייפה את כוחו של מי שנושא אותו? ב-22 ביוני 2025 נעצרה בידי המשטרה ד"ר רננה קידר, מרצה למשפטים באוניברסיטה העברית, כשזוהתה בהפגנה, משום שחבשה כובע עם הכתובת "דמוקרטיה". האובייקט – במקרה זה הכובע – היה מבחינת השוטרים ראיה מספקת כדי לזהות את קידר כמפגינה, והכובע עם הכיתוב היה אובייקט לא-צייטן שהצדיק את מעצרה.
- Matthew Sweet, "How Everyday Objects Become Powerful Protest Symbols," 19. *Financial Review*, 3.3.2021, www.aft.com/policy/foreign-affairs/how-everyday-objects-become-powerful-protest-symbols-20210301-p5760q
20. אורי לוי, "חביות הפלסטיק שהפכו לסמל המחאה נגד נתניהו", כאן 11, 30.10.2020, www.kan.org.il/content/kan-news/local/287935

21. Jilly Traganou (ed.), *Design and Political Dissent: Spaces, Visuals, Materialities* (New York and London: Routledge, 2021)
22. Bess Rattray, "The History of Protest Hats Including Pussyhats," *TeenVogue*, ראו January 24, 2017, www.teenvogue.com/story/pussyhats-protest-hats-history; *BBC NEWS*, "'Pussyhat' Knitters Join Long Tradition of Crafty Activism," 19.1.2017, www.bbc.com/news/world-us-canada-38666373
23. Hito Tong Wong and Shih-Diing Liu, "Cultural Activism During the Hong Kong Umbrella Movement", *Journal of Creative Communications*, Vol 33 (2) (2018): 157-165, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0973258618761409>
24. אסף רונאל, "מחאת האפודים הצהובים: כ-600 נעצרו בפריז, המשטרה ירתה גז מדמיע", *הארץ*, 8.12.2018, www.haaretz.co.il/news/world/europe/2018-12-08/ty-article-magazine/.premium/0000017f-f594-ddde-abff-fdf5ed8c0000
25. Rebecca Ratcliffe, "Giant Rubber Ducks Become Symbol of Thai Pro-Democracy Rallies," *The Guardian*, 19.11.2020, www.theguardian.com/world/2020/nov/20/giant-rubber-ducks-become-symbol-of-thai-pro-democracy-rallies
26. דני פילק ואורי רם, ה-14 ביולי של דפני ליה, *תיאוריה וביקורת* 41, קיץ 2013.
27. Anna Feigenbaum, "Resistant Matters: Tents, Tear Gas and the 'Other Media' of Occupy," *Communication and Critical/Cultural Studies* 11 (1) (2014): 15-24, www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14791420.2013.828383
28. Peter Gardner and Abrams Benjamin, "Contentious Politics and Symbolic Objects," *Symbolic Objects in Contentious Politics* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2023)
29. Glăveanu, "Affordance"
30. Emily Bazelon, "Have we Learned Anything from the Columbia Rape Case?" *The New York Times Magazine*, 29.5.2015, www.nytimes.com/2015/05/29/magazine/have-we-learned-anything-from-the-columbia-rape-case.html
31. ראו דניאל רובינשטיין, "צמיגים בוערים וכלובים על כביש 1: קרובי חטופים חסמו את הדרך לירושלים | תיעוד", *ynet*, 8.3.2024, www.ynet.co.il/news/article/b1sgq300ta
32. Steffi Duarte, "Inflatables for Protest: An Interview with Artúr van Balen/ Tools for Action," *Blog: News, Articles and Stories from the V&A*, 3.7.2014, www.vam.ac.uk/blog/disobedient-objects/tools-for-action-interview-with-artur-van-balen
33. למוזיאון הבריטי ארכיון עם האובייקטים ששימשו את הסופרג'יסטיות, כולל פטישים לשבירת חלונות ראווה ואזיקים ששימשו אותן כדי להיכבל לגדרות ושערים. ראו

- על צילום כדרך לבלוש אחרי הנשים הפעילות ראו, Dominic Casciani, "Spy Pictures of suffragettes Revealed," BBC News, 3.10.2003, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/3153024.stm
34. על הצלמת כריסטינה ברום, שהייתה חלק מהסופרג'יסטיות והפעילות בקבוצה נתנו בה אמן ראו www.museumoflondon.org.uk/discover/march-women-photographing-suffragettes-broom
35. Alexandra Barahona de Brito, "Revolutionizing Motherhood: The Mothers of the Plaza de Mayo," *Bulletin of Latin American Research*, Vol. 15 (1) Special Issue: Mexican Politics in the Nineteenth Century (1996): 136-138
36. Pietro Stefanini, "Incendiary Kites and Balloons: Anti-Colonial Resistance in Palestine's Great March of Return," *Partecipazione e Conflitto* 14 (2) (2021): 663—680, <http://siba-ese.unisalento.it/index.php/paco/article/view/24252>
37. עדי שחם, "איש לא היה מעז לתלוש פוסטר של כלב, אבל של יהודים? בלי בעיה," *Ynet*, 12.11.2023, www.ynet.co.il/dating/couples/article/rjmyiaq6
38. עודד בן יהודה, "מה מקור הצבע הצהוב, שנהפך למוזהה עם מאבק השבת החטופים?" *הארץ*, 21.11.2023, www.haaretz.co.il/gallery/art/design/2023-11-21/ty-article-magazine/.premium/0000018b-f16e-ddc3-afdb-fd7f98b90000
39. נעמה ריבה, "מיצבי האמנות למען החטופים מוקמים בכל העולם. מה סוד הכוח שלהם?" *הארץ*, 19.11.2023, www.haaretz.co.il/gallery/art/2023-11-19/ty-article-magazine/.premium/0000018b-d748-df9a-ab8b-dfc8c2ab0000
40. Bruno Latour, *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society* (Cambridge: Harvard University Press, 1987)
41. Bruno Latour, "On Actor-Network Theory. A few Clarifications Plus More than a Few Complications," *Philosophical Literary Journal Logos*, 27(1) (2017): 173-197, www.bruno-latour.fr/sites/default/files/P-67%20ACTOR-NETWORK.pdf
42. ראו www.hurriyetdailynews.com/vandalina-ankaras-new-street-art-collective-39927
43. Chris Ingraham, *Gestures of Concern* (Durham and London: Duke University Press, 2020), 53
44. Jane Bennett, *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things* (Durham and London: Duke University Press, 2020)
45. <https://blogs.brighton.ac.uk/bellagiorgini98/2019/10/27/disobedient-object>
46. "Homemade Gas Masks in Gaza," *Reuters*, 16.4.2018, www.haaretz.com/middle-east-news/palestinians/2018-04-16/ty-article-magazine/homemade-gas-masks-in-gaza/0000017f-e170-d7b2-a77f-e377d11f0000

47. Pollyanna Ruiz, "Revealing Power: Masked Protest and the Blank Figure," *Cultural Politics* 9 (3) (2013): 263—279, <https://read.dukeupress.edu/cultural-politics/article-abstract/9/3/263/25924/Revealing-PowerMasked-Protest-and-the-Blank-Figure?redirectedFrom=fulltext>
48. חדשות חוץ, "הפגנות נגד הגבלת הקורונה באירופה: רוצים חופש", כלכליסט, 20.3.2021, www.calcalist.co.il/world_news/article/SyOw2TmEu
49. מאשה אברבוך, "דוחות על מסכות לדיכוי המחאה? לבקש להישפט ולמלא את בתי המשפט", המקום הכי חם בגיהנום, 27.7.2020, [knas-on-mask-post/il.co.makom-ha.www](http://knas-on-mask-post.il.co.makom-ha.www)
50. אורן זיו, "הביכו את הימין, תקעו את המחאה: דגלי ישראל בהפגנות", שיחה מקומית, 27.7.2024, <https://tinyurl.com/4xbybsmu>
51. Vilém Flusser, "On Being Subject To Object," *Artform//Essays*, Vilém Flusser (Metaflux Publishing, 2017): www.scribd.com/document/49570152/flusser-on-being-subject-to-objects
52. נעם גל, "כל מורה הוא אמן: פדגוגיה רדיקלית אצל יוזף בויס", בצלאל כתב עת לתרבות חזותית וחומרית, גיליון 11 (2013): 332–315.
53. Charles Tilly, *Regimes and Repertoires* (Chicago: University of Chicago Press, 2010).
54. Vilém Flusser, *Gestures* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2014).
55. הכוונה היא לציורו המפורסם של רפאל הנמצא בוותיקן, "אסכולת אתונה" (1509-10).
56. אוֹן דֶלְקֶרֹוּאָה, "החירות מובילה את העם", 1830.
57. Leslie A. Kauffman, *How to Read a Protest: The Art of Organizing and Resistance* (Oakland: University of California Press, 2018).
58. John Parkinson, *Democracy and Public Space: The Physical Sites of Democratic Performance* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2012).
59. מירב אמיר, "אקטיביסטית", קריאת מחאה: לקסיקון פוליטי, עורך אריאל הנדל (תל אביב: הוצאת קו אדום, הקיבוץ המאוחד, 2011), 43.
60. Butler, *Notes Toward a Performative Theory*.
61. שילה פריד, "ההתנהלות שייכת למשטרים אפלים: המשטרה תפצה נערה בהפגנה על מות סנדק", מקור ראשון, 24.2.2022, www.makorrishon.co.il/news/462207